

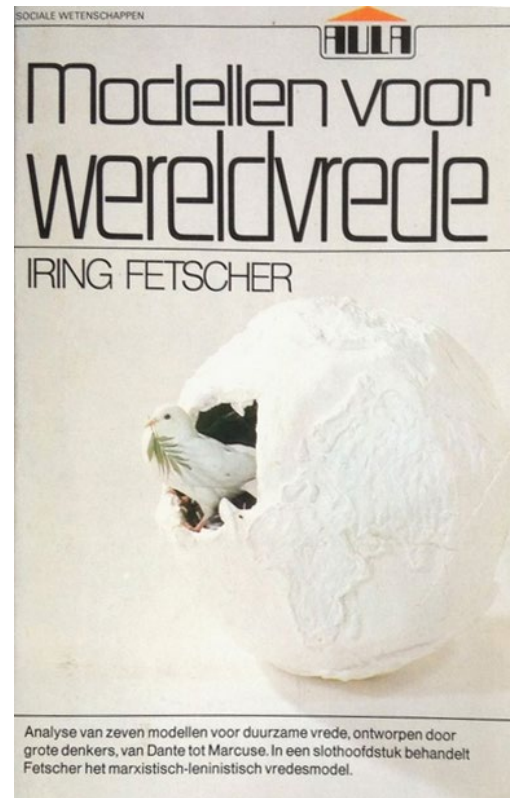
Placebo's voor een zieke samenleving?

Boekbespreking van Fetschers *Modellen voor wereldvrede*
Tijdschrift voor Diplomatie, 1974
Ward Ruyslinck

Polemologie is een van die verraderlijke, hobbelige woorden die je bedachtzaam moet spellen als je niet wil gaan stotteren. Maar het heeft, in tegenstelling tot vele andere gelijkaardige samenstellingen, wel een geruststellende inhoud. De term (afgeleid van het Griekse woord *polemos*, oorlog) is een vinding van Gaston Bouthoul, professor aan de Sorbonne. Bouthoul, die via de demografie tot de sociologie van de oorlog kwam, gebruikte in zijn boek *Cent millions de morts* voor het eerst de gloednieuwe benaming 'polemologie' en legde hiermee de grondslagen voor een jonge wetenschap, die door een socio-psychologische analyse van oorlogen en conflictsituaties de oorzaken ervan probeert vast te leggen en op die manier tot het inzicht hoopt te komen van de omstandigheden en middelen die een duurzame vrede moeten waarborgen.

Negen jaar geleden stond de polemologie in feite nog in de kinderschoenen. In een interview met Guido Van Hoof, gepubliceerd in *De Standaard* van 25-26 december 1965, verklaarde Prof. Bouthoul: 'De zaak is nog te complex, te ondoorzichtig. Ten slotte staan wij met de vredeswetenschap nog maar aan een beginpunt.' Sindsdien heeft de belangstelling voor de polemologie ook buiten academische kringen geleidelijk veld gewonnen. In verschillende Europese steden werd, in navolging van Bouthouls Institut Français de Polémologie, tot de oprichting van een polemologisch instituut overgegaan, waar koortsachtig, maar met kritisch-wetenschappelijke ernst (en wars van 'het retorisch en sentimenteel pacifisme' dat Bouthoul als inefficiënt verwerpt) de fenomenologie van de oorlog in zijn historische, sociale en economische context wordt bestudeerd. Vrij grote bekendheid verwierf in dat opzicht het vredesinstituut in Groningen, dat onder de leiding van de Nederlandse jurist Prof. B.V.A. Röling regelmatig rapporten en geschriften, evenals een maandblad (*Nieuwe literatuur over oorlog en vrede*), in het licht gaf die de ontwikkeling van de polemologie tot ver buiten de grenzen stimuleerden. Dat België op dat terrein, zoals op vele andere humanitaire terreinen (bijv. dat van de dierenbescherming), schromelijk achterop is gebleven, zal niemand verwonderen. De belangen van een natie, die (on)behoorlijke inkomsten betreft uit een gevestigde nationale wapenindustrie en die de trieste internationale reputatie geniet een transit-paradijs voor de illegale wapenhandel te zijn, zijn nu eenmaal niet verenigbaar met de doeleinden die door pacifisten en polemologen worden onderschreven.

Dat de publieke interesse voor de polemologische vraagstukken gedurig toeneemt blijkt onderhand uit het feit, dat de literatuur over dat onderwerp niet alleen steeds omvangrijker wordt, maar ook steeds vaker in populairwetenschappelijke reeksen en in de fondslijsten van gevestigde uitgeverijen wordt aangetroffen. In het Nederlandse taalgebied verschenen de

laatste twee jaar minstens een drietal boeiende en wetenschappelijk gefundeerde verhandelingen, die de oorzaken en functies van de oorlog als maatschappelijk verschijnsel aan een diepgaand onderzoek onderwerpen en uit de resultaten van deze analyse min of meer bruikbare vredesvoorwaarden trachten af te leiden. De uitgeverij Van Gorcum te Assen verzamelde in 1973 onder de titel *Kritische polemologie* een reeks opstellen over politiek, vrede en geweld, waarin gepoogd wordt de centrale probleemstelling van de vredeswetenschap opnieuw te formuleren en tegelijk nieuw materiaal aan te brengen voor de 'peace research'. De Nederlandse Boekhandel te Kapellen (Antwerpen) publiceerde begin van dit jaar (1974) op haar beurt een *Dossier Agressie* in de vorm van uitvoerige gesprekken met de psycholoog Prof. Friedrich Hacker, directeur van de Hacker-Clinic in Beverly-Hills en Lynwood (VS). In dit boek licht Hacker zijn agressie-theorie ('individuele agressie gaat onvermijdelijk over in sociale agressie') nader toe en geeft hij ook een aantal middelen aan die tot controle van de agressie – en bijgevolg van de oorlogstendensen – kunnen leiden.

Van zeer recente datum en niet minder belangrijk dan beide vorige is een derde werk, dat onlangs onder de titel *Modellen voor Wereldvrede* in de Aula-reeks van de uitgeverij Het Spectrum (Utrecht-Antwerpen, 1974) verscheen. De auteur van dit historisch overzicht 'van modellen van situaties waarin vrede gewaarborgd zou zijn' is de 52-jarige Duitse hoogleraar Iring Fetscher, die aan de universiteit van Frankfurt politieke wetenschappen doceert. Om meer dan één reden verdient Fetschers boek de bijzondere belangstelling van al wie zich zorgen maakt over de toenemende agressiviteit in de wereld en al bij al de hoop op een gepacificeerde samenleving niet heeft opgegeven. De grote verdienste van deze studie is ongetwijfeld, dat Fetscher er niet naar gestreefd heeft zo volledig mogelijk te zijn. Uit de honderden utopische, 'irrealpolitische', fantastische en rationele vredesconcepten en vredestraktaten, waarmee in de loop der Europese beschavingsgeschiedenis telkens weer uiting werd gegeven aan het eeuwenoude menselijke verlangen naar de 'eeuwige vrede', heeft hij een zorgvuldige selectie van zeven min of meer representatieve, historisch belangrijke 'modellen' gemaakt. Door zich aldus te beperken, met andere woorden door de volledigheid op te offeren aan de overzichtelijkheid, is Fetscher erin geslaagd een boeiende doorsnede te maken van een ingewikkelde en schijnbaar uitzichtloze problematiek, die de door innerlijke dualismen verscheurde cultuurmensen te allen tijde heeft beziggehouden. Men zou het de auteur eventueel kwalijk kunnen nemen dat hij invloedrijke vredesfilosofen en utopische denkers als Leibniz, Voltaire, de Abbé de St. Pierre, de Quaker William Penn, Pallier de St. Germain, Schlettwein, La Harpe, Gaillard en de encyclopedisten Diderot, Holbach en Turgot over het hoofd heeft gezien of dat hij slechts zijdelings naar hun geschriften en denkbeelden verwijst, maar achteraf gezien is dat helemaal niet zo belangrijk, omdat zijn persoonlijke keus (die hoofdzakelijk Dante, Rousseau, Fichte, Kant, Hobbes, Hume, Friedrich Gentz, Jeremy Bentham, Adam Smith, Bertrand Russell, Marx, Konrad Lorenz, Freud en Marcuse omvat) op geen enkele manier zijn uitgangspunten of conclusies vervalst. Ten slotte gaat hij van een aantal grote schema's, gronddenkenbeelden uit, die hij met passende voorbeelden verder invult en commentarieert en die hij zowel op hun ideologische waarde als op hun politieke bruikbaarheid als vredesmodel tegen de achtergrond van de huidige ontwikkelingen toetst. Zo behandelt hij in opeenvolgende hoofdstukken de wereldstaat naar het model van Dante en

Aegidius Colonne, de vrede door machtsevenwicht (de 'balance of powers'), de wereldvrede door vrijhandel, door co-existentie van kleine autarke staten, door democratie, door socialisme en door afzwakking van de individuele agressiviteit.

Al deze theorieën, met uitzondering van de laatste, gaan van het idee uit dat beslissingen over oorlog en vrede niet anders dan rationeel kunnen worden genomen – met andere woorden dat de vrede alleen kan resulteren uit een verstandelijk afwegen van belangen en consequenties, of in economische termen, zoals Fetscher zegt, uit 'het streven naar optimale bevrediging van behoeften'. De psychologen en sociologen, wier denkbeelden in het zevende en laatste model worden uiteengezet nemen daartegenover echter een geheel afwijkend standpunt in. De overwegend rationalistische principes, waarop Dante, Rousseau, Kant, Hobbes e.a. hun idee van de vredesstaat grondvestten, worden door Freud, Lorenz en Marcuse op de helling gezet, omdat zij tot het inzicht zijn gekomen dat naast factoren als materieel nut, maatschappelijke zekerheid en vrijheid ook onbewuste of instinctieve impulsen een vaak doorslaggevende rol spelen. Met het oog op de handhaving van de vrede is daarbij bijvoorbeeld de individuele agressiviteit van bijzonder grote betekenis. Een dergelijke visie maakt het denken over oorlog en vrede natuurlijk nog veel gecompliceerder en schijnt elke poging tot het oplossen van gewelddadige structuren en situaties al bij voorbaat tot mislukking te doemen, te meer daar Konrad Lorenz in zijn befaamd boek *Das sogenannte Böse* de weinig bemoedigende stelling poneert, dat de menselijke agressiviteit al zeer vroeg in de ontwikkelingsgeschiedenis van de mensheid werd gepreformeerd en daarom hoogstwaarschijnlijk niet binnen afzienbare tijd kan worden geëlimineerd. Volgens Lorenz moeten we ons dan ook dringend gaan bezinnen over een van de meest voor de hand liggende en meest effectieve mogelijkheden om da agressie onschadelijk te maken: namelijk haar te richten op nieuwe objecten. 'De agressie', zegt Lorenz, 'neemt geredelijker dan de meeste andere instincten vervangende objecten voor lief en vindt daarin volledige bevrediging.' Enigszins vereenvoudigd zou men hierin een aanbeveling kunnen zien tot het sublimeren van de agressieve driften, en dat is ook in de praktijk niet zo nieuw als het lijkt, aangezien het creatieve proces bij kunstenaars in wezen identiek is met een sublimeringsproces van het driftleven. Dit is waarschijnlijk een van de redenen waarom zo opvallend veel kunstenaars en scheppende enkelingen zich niet alleen in geschifte, maar ook metterdaad tot een pacifistisch programma bekeren : door de sublimering van de libido en de destructie tot creatieve producten wordt hun agressiedrift afgezwakt of (tijdelijk) geneutraliseerd. Ter afzwakking van de agressiviteit ziet Lorenz zelf vooral heil in de beoefening van de sport, die hij gelijkstelt met 'een in het menselijke cultuurleven ontwikkelde geritualiseerde bijzondere vorm van het gevecht'. Aan de cathartische functie van de sport kan evenwel enige twijfel rijzen, wanneer men aan de baldadigheden en andere grove excessen denkt waaraan zowel voetballers als supporters zich vrij geregeld schuldig maken. De terreur, die in de lente van dit jaar door een agressieve 'bende' Engelse voetbalsupporters in Oostende werd uitgeoefend en die tot tal van arrestaties leidde, is daarvan slechts één enkel voorbeeld. Naar aanleiding Van Lorenz' suggestie merkt Fetscher dan ook terecht op of sportwedstrijden tussen naties 'niet juist de nationalistische agressiviteit stimuleren bij degenen die er zuiver passief deel aan hebben' en of 'het aanleren van een nationalistische identificatie langs deze weg geen gevaarlijke

voorbereiding op een eventuele oorlog' is. Het is duidelijk dat Lorenz' vooronderstelling in verband met de agressie-ontladende functie van de sport alleen waarde heeft, wanneer men ze beperkt tot die 'zuivere', individuele vormen van sportbeoefening waaraan de uitgesproken concurrentie en de uitdagende competitiegeest vreemd zijn.

Afgezien van wat Lorenz beweert ten aanzien van de sport, staan ook Freud en Marcuse nagenoeg analoge oplossingen voor omtrent de mogelijkheden tot afzwakking van de individuele agressiviteit. Marcuse denkt in de eerste plaats aan een uitbreiding van libidineuze instellingen naar cultureel nuttige activiteiten, aan wat hij zelf omschrijft als 'Selbstsublimierung' (d.i. een niet-repressieve sublimering), terwijl Freuds program in essentie neerkomt op de eis dat de opvoeding moet verbeterd worden, met andere woorden dat het bewuste Ich moet versterkt worden en dat het meer moet gaan bijdragen aan de afweer van irrationele eisen van het driftleven.

In een brief van september 1932 aan Albert Einstein, waarin hij de toepassingsmogelijkheden van zijn agressietheorie op het vraagstuk van de internationale vrede uiteenzet, geeft Freud zelfs zeer concreet als zijn mening te kennen dat 'een bovenlaag van zelfstandig denkende mensen, die niet geïntimideerd kunnen worden en steeds de waarheid zoeken' zou moeten worden opgevoed 'met als taak de leiding van de onzelfstandige massa.' Ook al is deze gedachte misschien eerder aan een 'wishful thinking' of een utopische verwachting ontsproten, zij wijst in ieder geval in dezelfde richting als de denkwijzen van Lorenz en Marcuse : opvoeden tot vrede. Meteen weten wij waar de leus vandaan komt, die door zowat alle vredesorganisaties ter wereld als een fundamentele voorwaarde voor de socialisering en pacificatie van de samenleving wordt gepropageerd. Dat dit inzicht niet gloednieuw is en over de verzamelde werken van Freud, Marcuse en Lorenz heen teruggrijpt naar denkbeelden uit de 18de eeuw – de levensbeschouwingen van Lessing, Kant en Voltaire impliceren zeer duidelijk het meliorisme, als mogelijkheid of als noodzaak – doet geen afbreuk aan de waarde ervan. Persoonlijk ben ik er eveneens van overtuigd, dat de kansen op een vreedzame samenleving in belangrijke mate samenhangen met een voortschrijdend bewustwordingsproces bij de grote massa. Deze bewustwording kan alleen bereikt worden door een progressieve opvoeding, door een verruiming en verdieping en vooral door correctie van de heersende opvattingen omtrent de waarde van de menselijke persoonlijkheid, het recht op leven en zelfbeschikking (ook van lagere levensvormen), de vrijheid als voorwaarde tot schepping en zelfontplooiing, de maatschappelijke gelijkheid, het recht op arbeid, enz. Heel dit opvoedingsprogram staat of valt natuurlijk met het antwoord op de vraag, aan welke uitverkorenen deze verheven en bijzonder moeilijke, integriteit en sereniteit vereisende taak zou moeten worden toevertrouwd.

Freuds 'bovenlaag van zelfstandig denkende mensen' gaat per definitie al van een elitaire instelling uit, die door het aanleggen van hiërarchische verdiepingen, door een indeling van de samenleving in leiders en afhankelijken, tegen een groot deel van het program zelf indruist. Overigens, bieden zelfs 'zelfstandig denkende mensen, die niet geïntimideerd kunnen worden en steeds de waarheid zoeken' wel voldoende waarborgen tegen corruptie, machtsmisbruik, morele dwalingen en alle mogelijke andere menselijke tekortkomingen! Men zou, om het door Freud gekoesterde idee te verwezenlijken, in feite binnen één of twee generaties een

uitgebreide areopagus van grote denkers, verlichte pedagogen, geïnspireerde kunstenaars en onkreukbare administrateurs moeten samenstellen – maar zo'n hoog comité voor volksopvoeding zou dan weer, wil het de nodige garanties voor een werkelijke vrede bieden, democratisch moeten worden gecontroleerd door een goed geïnformeerd, rationeel denkend publiek. Hoe illusoir de installatie en werking van een dergelijke raad van wijzen ook is, toch gaan vandaag de dag, ondanks de afwezigheid van een duidelijk omschreven organisatievorm, steeds meer stemmen op voor integratie van de vredesgedachte in een breed opvoedingsprogramma. Ook Alexander Mitscherlich, de bekende Duitse polemoloog, is er een principieel voorstander van: hij vindt intellectuele en emotionele opvoeding een dwingende noodzaak.

Iring Fetscher loopt ondertussen niet zo warm voor het vredesmodel van de moderne psychologen en gedragsonderzoekers. Hij laat een onverholen voorkeur blijken voor het socialistische model. In zijn inleiding noteert hij al: 'Democratie in alle landen van de wereld kan alleen bij socialisme (in ieder geval alleen wanneer de invloed van het 'militair-industriële complex' is uitgeschakeld) een garantie voor vrede zijn, zoals omgekeerd het socialisme alleen de vrede kan verzekeren wanneer de heerschappij van de bureaucratie, technocratische en militaire elites is opgeheven.' Zijn geloof in een vredesstaat naar socialistische leest blijkt verder ook uit het feit, dat hij het laatste vierde van zijn boek (na het slotwoord) geheel voorbehoudt aan een uiteenzetting van de marxistisch-leninistische vredesconcepties. Daarin werkt hij dan de grondgedachten die hij in het zesde hoofdstuk (Wereldvrede door socialisme) naar voren heeft gebracht op een kritische, maar min of meer 'geëngageerde' manier verder uit. Het is natuurlijk Fetschers goed recht een optie te nemen op het socialistische model, en men zou voldoende redelijke argumenten kunnen aanvoeren om zo'n keus te ondersteunen, maar wat Fetscher nergens ondubbelzinnig genoeg duidelijk maakt is welk soort socialisme hij voor ogen heeft. Sinds de Tweede Internationale is het socialisme uit elkaar gevallen in zoveel revisionismen, paralogieën en compromissen met het kapitalistische systeem, dat men niet meer gewoon van een 'socialistisch' vredesmodel kan spreken zonder vaag te zijn. Hoewel Fetscher zo objectief mogelijk het pro en contra afweegt van de verschillende tendensen en ontwikkelingen binnen het socialisme, heb ik de indruk dat hij zijn model programmatisch geen duidelijke omtreklijnen kan meegeven en dat hij zich, bij gebrek aan een constructief voorbeeld uit de praktijk, hoofdzakelijk door theoretische bronnen (Marx, Engels, Lenin) laat inspireren. Hiertegen moeten dan wel bedenkingen rijzen, omdat het socialisme (evengoed als het communisme) vanaf zijn ontstaan ontzaglijk veel meer kansen heeft gehad om zichzelf als vredesconcept te verwezenlijken dan de meeste andere, hier besproken modellen. Nochtans zal men, als men eerlijk wil zijn, moeten toegeven dat de verwachtingen, in welke leefbare socialistische staatsvorm ook, ver beneden de doelstellingen zijn gebleven. Men kan zich eventueel vastklampen aan enkele min of meer gevorderde of min of meer geslaagde experimentele vormen van socialisatie volgens het marxistisch-leninistisch recept (Joegoslavië, Cuba, het Chili van Allende), maar ook de door Tito, Castro en Allende ontwikkelde maatschappijvormen kunnen bestenfalls alleen maar gelden als hoopvolle perspectieven, als 'werkmodellen' die geen enkele vaste garantie bieden. Afgezien hiervan kleeft aan het door Fetscher gepropageerde socialistische model het niet denkbeeldige

gevaar, dat de machtsstructuur in een staat, die op socialistische principes is gegrondvest, zou worden bepaald en zelfs volkomen beheerst door de arbeidersklasse. Men kan hiertegen van socialistische zijde opwerpen dat een dergelijke opvatting in strijd is met de ‘theoretische’ beginselen van de marxistische leer, maar de realiteit geeft helaas (voorlopig althans) alleen maar voorbeelden te zien van een ‘klasseloze maatschappij’ waarin de macht zo goed als uitsluitend aan de arbeiders toevalt en de intelligentsia bijvoorbeeld wordt weggedrukt, om niet te zeggen onderdrukt. Een dergelijke ‘klasseloosheid’ is in de praktijk niets anders dan de dictatuur van één klasse.

Een boek als Fetschers *Modellen voor Wereldvrede* is, zowel in de positieve als negatieve zin, een uitdaging voor de politiek en sociaal bewogen mens. Elk hoofdstuk bevat voldoende kritisch materiaal voor een aparte thesis en ik kan me voorstellen dat iemand in de verleiding zou kunnen komen om deze ‘Modellen’ als basis te gebruiken voor een volledige, overzichtelijke, historische studie van de Europese vredesbewegingen en -stromingen. Het blijft natuurlijk een teleurstellende vaststelling dat, ondanks alle sociale, economische en technische vooruitgang en ondanks alle idealistische pogingen om een houdbaar concept voor een duurzame vrede uit te werken, oorlogen en conflicten in steeds toenemende mate onze samenleving bedreigen. In de zestiger jaren zijn bovendien nieuwe vormen van geweld en pressie ontstaan (de stadsguerrilla, de terreurorganisaties, de gijzeling, de vliegtuigkaping, enz.) die elke hoop op een oplossing nog veel twijfelachtiger schijnen te maken en waarmee de polemologen, de sociologen, de psychologen en politici ernstig rekening zullen moeten houden.

Hoe men het ook bekijkt en hoe realistisch sommige projecten ook zijn, men ontkomt niet aan de indruk dat de door Fetscher gepresenteerde vredesmodellen therapeutisch gezien niet veel meer zijn dan placebo’s voor een ongeneeslijk zieke samenleving. Misschien moeten wij ons, zoals de jonge Duitse polemoloog Egbert Jahn vooropzet, ‘eerst nog los maken van veel ijle illusies en ernstige vergissingen’. Misschien is de mensheid nog niet rijp voor de geweldloze revolutie, die haar onbedreigd voortbestaan en harmonische ontwikkeling moet verzekeren, en moeten wij leren ons geduldig voor te bereiden op een overgangsfase naar de ideale samenleving. ‘Alleen de weg van geduldige geleidelijkheid kan tot resultaten leiden’ zegt Fetscher. En troostend concludeert hij: ‘Bestrijding van vooroordelen, inkrimping van de bewapening, afspraken over atoomvrije zones, wederzijdse verklaringen dat men niet als eerste geweld zal gebruiken, grensgaranties, versterking van de VN: het zijn allemaal maar lapmiddelen, en toch zou het waanzin zijn, ze af te wijzen zolang er niets beters voor in de plaats kan worden gesteld.’

Ward Ruyslinck